

ВІДГУК

**офіційного опонента, доктора педагогічних наук, професора
Осадченко Інни Іванівни, про дисертацію Барбашової Ірини
Анатоліївни «Дидактична система сенсорного розвитку молодших
школярів», подану на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних
наук за спеціальністю 13.00.09 – теорія навчання**

Актуальність теми дисертації. Актуальність рецензованої праці викликано соціальним замовленням, поставленим перед початковою ланкою вітчизняної системи загальної освіти: забезпечення всебічного розвитку дитини, її компетентностей, допитливості, здатності спостерігати і досліджувати різноманітні об'єкти навколишнього світу. Отже, вагомого значення у виконанні поставленого замовлення набуває формування чуттєвої сфери молодших школярів, створення дидактичної системи організації цього процесу. Важливість проблеми дослідження авторка справедливо пояснює специфічною функцією перцепції в забезпеченні контактів людини із середовищем, адже інформація, що надійшла з довкілля, стає тим підґрунтям, на базі якого здійснюється навчання, накопичується унікальний індивідуальний досвід.

Особливої уваги проблема сенсорного розвитку молодших школярів вимагає в контексті забезпечення неперервності освіти. Оскільки формування перцепції не розпочинається в початковій школі й не завершується на цьому щаблі, виникає потреба реалізації принципу наступності між дошкільною та початковою ланками освіти, між першим та іншими рівнями загальної середньої освіти. Тому необхідним стає вирішення питань раціонального застосування надбань дошкільної дидактики в початковому навчанні та визначення перспектив удосконалення чуттєвих процесів на інших ступенях шкільної освіти.

Значимість проблеми сенсорного розвитку молодших школярів посилюють об'єктивні соціально-педагогічні чинники, як-от: недостатнє охоплення дітей дошкільними закладами, у яких відчуття і сприймання формуються систематично та цілеспрямовано; вступ до освітнього закладу шести- і семирічних першокласників, які мають різний рівень функціональної готовності

аналізаторів, логопедичні й інші вади, що зумовлює пошук спеціальних діагностичних засобів для врахування стартових можливостей кожного учня.

Дисертацію виконано відповідно до тематичного плану науково-дослідної роботи відділу початкової освіти Інституту педагогіки НАПН України як частину комплексної теми «Формування ключових і предметних компетентностей молодших школярів у навчальному процесі» (державний реєстраційний номер 0110U001154). Тему дослідження затверджено рішенням вченої ради Бердянського державного педагогічного університету (протокол № 2 від 29.09.2009 р.) й узгоджено в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень із педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 7 від 27.10.2009 р.).

Узагальнюючи викладені вище міркування, вважаємо тему дисертації актуальною, затребуваною і такою, що відповідає сучасній парадигмі освіти.

Обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій, їх достовірність і новизна, повнота викладу в опублікованих працях. Високий ступінь обґрунтованості й достовірності наукових положень, результатів і висновків дослідження Барбашової І. А. підтверджено розглядом теоретичних основ дослідження, розробкою концепції та побудовою структурно-функціональної моделі дидактичної системи сенсорного розвитку молодших школярів, визначенням організаційно-методичних умов її ефективного впровадження у процес навчання, системним аналізом наукових матеріалів та експериментальних даних, застосуванням комплексу теоретичних, емпіричних і математично-статистичних методів.

Науковий апарат дослідження – об'єкт, предмет, мета, завдання, методи – сформульовано чітко і кваліфіковано. Структура розгортання наукового пошуку є логічною та доцільною. Робота складається з анотації, вступу, семи розділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації – 711 сторінок, із них 404 сторінки основного тексту.

В *анотації* до дисертації подано основні результати теоретико-експериментального дослідження дидактичної системи сенсорного розвитку

молодших школярів, відомості про апробацію результатів дослідження, наведено ключові слова. У *вступі* обґрунтовано актуальність теми дослідження, сформульовано його об'єкт, предмет, мету, яка корелює з темою та конкретизована в завданнях, охарактеризовано групи використаних методів дослідження, розкрито наукову новизну і практичне значення отриманих результатів, відображено дані про їхню апробацію й упровадження, подано інформацію про публікації, структуру й обсяг дисертації.

У *першому розділі*, «Психологічні засади сенсорного розвитку молодших школярів», на підставі аналізу наукових підходів до вивчення сенсорних процесів особистості у психології сприймання дисертанткою з'ясовано сутність, чинники, вікові особливості сенсорного розвитку молодших школярів, охарактеризовано види, структуру, механізм формування сенсорних умінь як функціональних одиниць чуттєвої сфери дитини. Видається переконливим авторське узагальнення про те, що чуттєві процеси забезпечують активну взаємодію суб'єкта з дійсністю, результатом чого є створення її образу; презентують соціально детерміновану переробку людиною зовнішньої інформації; реалізуються через систему орієнтовних дій, які вдосконалюються в онтогенезі стихійно або організовано, але в умовах спеціального навчання їх формування стає ефективнішим.

У *другому розділі*, «Генезис проблеми сенсорного розвитку молодших школярів у вітчизняній і зарубіжній дидактичній думці», увагу приділено характеристиці провідних підходів до організації сенсорного розвитку, які формувалися в теорії та практиці навчання під впливом певних історичних, філософських, психологічних, дидактичних і методичних процесів; розробленню періодизації дослідження проблеми вдосконалення чуттєвої сфери дитячої особистості з виділенням донаукового, класичного, реформаторського і науково-нормативного часових інтервалів. Логічним є виокремлення авторкою нового етапу еволюції проблеми сенсорного розвитку молодших учнів, детермінованого в умовах сьогодення впровадженням нових поколінь Державного стандарту початкової освіти, розробленням й оновленням навчальних програм, підготовкою підручників і методичних посібників.

У *третьому розділі*, «Стан сенсорного розвитку молодших школярів у практиці початкового навчання», узагальнено педагогічний досвід сенсорного

розвитку, описано методику вимірювання й оцінювання якості чуттєвої сфери учнів початкової школи, констатовано рівні сформованості в них сенсорних умінь різних модальностей. Вагомим доробком здобувачки можна вважати методику вимірювання якості перцепції молодших школярів, розроблену за принципами педагогічної кваліметрії. Якість сенсорного розвитку слушно розглянуто як багаторівневу властивість, структуру якої складають менш узагальнені атрибути: параметри, тобто певні межі вияву загальної властивості (якість зорового, слухового, дотикового сприймання), фактори, що є подальшою декомпозицією параметрів і умовами їхнього функціонування (якість колірних і просторових зорових, фонематичних і музичних слухових, фізико-механічних і просторових дотикових умінь), критерії, що слугують підставами для оцінювання факторів і, у свою чергу, характеризуються показниками, або критеріями другого порядку, – конкретизованими ознаками результативності. За результатами вхідного діагностичного зрізу авторкою констатовано, що в сучасному педагогічному досвіді молодші школярі опановують сенсорні вміння на елементарному, середньому, достатньому якісних рівнях (із превалюванням середнього), але високого рівня сформованості перцептивних дій не досягають.

У четвертому розділі, «Моделювання дидактичної системи сенсорного розвитку молодших школярів», презентовано положення концепції дидактичної системи сенсорного розвитку, сконструйовано і візуалізовано її структурно-функціональну модель, обґрунтовано організаційно-методичні умови ефективного впровадження системи в процес початкового навчання. В основу концепції дидактичної системи сенсорного розвитку молодших школярів покладено положення про її об'єктивність, неперервність, комплементарність, процесуальність, результативну спрямованість. Композицію досліджуваної дидактичної системи відображено в моделі, що включає цільовий, концептуальний, суб'єктний, змістовий, нормативний, підручниковий, операційно-діяльнісний, навчально-середовищний, оцінно-результативний компоненти; з'ясовано функції цих складників, як-от: проектувальна, гностична, зовнішньоуправлінська, внутрішньоуправлінська, конструктивна,

конкретизаційна, адаптивна, технологічна, інтенсифікаційна, діагностична. До провідних організаційно-методичних умов реалізації змодельованої дидактичної системи зараховано такі: готовність учителя до розв'язання завдань сенсорного розвитку молодших школярів, урахування індивідуально-типологічних відмінностей чуттєвих процесів дітей, розроблення координованих стратегій, тактик і оперативних алгоритмів організації суб'єкт-суб'єктної взаємодії в навчанні сприймання, періодичність моніторингу якості навчально-перцептивної діяльності.

У *п'ятому розділі*, «Змістовий потенціал дидактичної системи сенсорного розвитку молодших школярів», визначено зміст навчання перцепції у школі І ступеня, досліджено особливості його репрезентації в Державному стандарті початкової загальної освіти, навчальних програмах, підручниках для 1–4 класів. За результатами аналізу нормативних документів дисертанткою встановлено, що мета формування перцепції учнів на сучасному етапі функціонування початкової школи самостійного статусу не має, проте відповідний навчальний матеріал є важливим елементом загальноосвітньої підготовки і представлений у багатьох освітніх галузях.

У *шостому розділі*, «Процесуальний інструментарій дидактичної системи сенсорного розвитку молодших школярів», викладено сутність форм, методів і прийомів, засобів навчання перцепції, подано їхню систематизацію. Форми навчання перцепції розкрито як зовнішні ознаки організації його процесу, що зумовлюють часовий режим, місце проведення, склад учнів, характер виявлення функцій учителя та школярів, специфіку спілкування суб'єктів. Методами навчання перцепції визначено упорядковані способи взаємозв'язаної діяльності вчителя й учнів, спрямовані на розв'язання сенсорно-розвивальних завдань. Засобами навчання перцепції означено різноманітні об'єкти (природні та штучні), прилади, обладнання й устаткування, що використовуються у функції носіїв інформації про зовнішні властивості предметів і явищ оточення, інструментів суб'єкт-суб'єктної взаємодії в навчально-перцептивній діяльності.

Сьомий розділ, «Ефективність дидактичної системи сенсорного розвитку молодших школярів», дає уявлення про методику проведення формувального експерименту, зміст його основних етапів, динаміку сформованості чуттєвих процесів учнів. Наголосимо, що експериментальна частина дисертації характеризується значною насиченістю. Вдало спроектовано дослідну перевірку ефективності розробленої дидактичної системи, для чого застосовано міжгруповий різнорівневий план для двох експериментальних і однієї контрольної груп учнів. Експериментальне навчання школярів перцепції організовано за варіантом А, який ґрунтується на поєднанні моно- і полісенсорних напрямів розвитку чуттєвих процесів (високий ступінь інтенсивності вхідного стимулу), і варіантом Б, націленим на реалізацію моносенсорних ліній удосконалення сприймання (помірний ступінь інтенсивності вхідного впливу).

Експеримент здійснено в три етапи. Мотиваційно-орієнтувальний етап присвячено формуванню сенсорних еталонів (перший рік навчання, варіант Б для обох експериментальних груп); виконавсько-перетворювальний етап спрямовано на формування розгорнутих і згорнутих способів обстеження об'єктів сприймання (другий і третій рік навчання, варіант А для першої експериментальної групи, варіант Б – для другої); контрольньо-коректувальний етап націлено на оцінку та корегування перцептивних дій учнів (четвертий рік навчання, варіанти А, Б).

Охарактеризовано особливості реалізації на кожному етапі комплексу організаційно-методичних умов ефективності експериментальної дидактичної системи, представлено способи стратегічно-тактичного конструювання суб'єкт-суб'єктної взаємодії у вигляді алгоритмів процесу досягнення поточних цілей сенсорного розвитку з таким складом компонентів: постановка завдань навчально-перцептивної діяльності; окреслення її мотивації; визначення сукупності дисциплін початкової освіти, ресурсами яких цю діяльність передбачено організовувати; відбір навчального матеріалу про певні ознаки предметів і явищ реальності; конкретизація номенклатури і варіантів виконання

чуттєвих дій, а також форм, методів і засобів їхнього формування; спрямування оцінки отриманих результатів.

Виявлено позитивну динаміку формування сенсорних умінь різних модальностей. Контингент учасників завершального етапу педагогічного дослідження розподілено за індивідуальними рівнями сенсорного розвитку. Так, респондентів у контрольній вибірці об'єднано в три типологічні групи: з елементарним, середнім і достатнім рівнями опанування чуттєвих операцій із питомою вагою середнього. Рівнева динаміка не є суттєвою, її визначає кількісна міграція дітей, яку характеризує від'ємний приріст елементарного рівня та додатний приріст середнього і достатнього шаблів.

Реципієнтів експериментальних вибірок об'єднано в чотири групи: із середнім, достатнім, високим і стабільно високим рівнями сенсорного розвитку з превалюванням достатнього і високого. Динаміка рівнів сформованості процесів сприймання є виразною, її детермінує як міграція учнів – від'ємний приріст елементарного і середнього шаблів разом із додатним приростом достатнього рівня, – так і поява нових шаблів у їхній номенклатурі, а саме: високого та стабільно високого, з додатним приростом обох зазначених рівнів.

Наявність статистично значущих відмінностей середніх значень емпіричних даних контрольної та експериментальних груп дало здобувачці змогу констатувати ефективність розробленої дидактичної системи та стверджувати, що завдяки її впровадженню успішно розвивається і формується сенсорика молодших школярів.

Зауважимо, що авторка надає важливого значення візуалізації викладеного теоретико-експериментального матеріалу: основний текст дисертації містить 40 таблиць, 20 рисунків. Заслуговує схвалення те, що роботу виконано з використанням солідної кількості першоджерел – 813 позицій, із них 55 – іноземними мовами. Це переконує у фундаментальності виконаного дослідження. Окремо варто підкреслити зміст додатків, які органічно пов'язані з роботою, дійсно доповнюють і розширюють її зміст.

Оцінюючи найважливіші здобутки дисертаційного дослідження, варто вказати на результати, що мають вагому наукову новизну, яка полягає в тому, що Барбашовою І. А. *вперше*:

– розроблено концепцію дидактичної системи сенсорного розвитку молодших школярів, що містить положення про її об'єктивність – детермінованість сучасними соціально-економічними чинниками, необхідністю підвищення якості та модернізацією змісту початкової освіти, тенденцією зниження віку першокласників; неперервність – органічне продовження ліній розвитку відчуттів дітей дошкільного віку та створення базису для вдосконалення перцепції учнів на подальших рівнях загальноосвітньої підготовки; комплементарність – невід'ємну спільність із процесом початкового навчання на засадах інтеграції цілей, організації, оцінювання освітніх результатів при збереженні сутнісної специфічності, спричиненої закономірностями функціонування чуттєвої сфери дитячої особистості; процесуальність – циклічне змінення станів сенсорного розвитку, послідовний рух від його мети до результатів шляхом спеціально організованої взаємодії суб'єктів навчально-пізнавальної діяльності; результативну спрямованість – націленість на формування і вимірювання сенсорних умінь як одиниць сприймання, компонентів ключових, міжпредметних і предметних компетентностей учнів;

– теоретично обґрунтовано й експериментально перевірено дидактичну систему сенсорного розвитку молодших школярів як цілісне, розмежоване, складне, структурно організоване й урегульоване утворення у взаємозалежності та взаємодії таких компонентів: цільового – загальна мета і часткові цілі формування сенсорних процесів; концептуального – методологічно-філософські, теоретико-психологічні, дидактико-методичні засади розвитку чуттєвої сфери дитячої особистості; суб'єктного – суб'єктно-вчительський і суб'єктно-учнівський елементи, у діалозі між якими здійснюється навчально-перцептивний процес; змістового – лінії засвоєння чуттєвих еталонів і формування способів обстеження предметів дійсності; нормативного – програмні вимоги до сенсорної

грамотності школярів; підручничового – сенсорно спрямований навчальний матеріал підручників; операційно-діяльнісного – форми, методи, прийоми навчання перцепції; навчально-середовищного – матеріальні об'єкти, що створюють сприятливі умови для вдосконалення сприймання; оцінно-результативного – динаміка сформованості в учнів сенсорних умінь різних модальностей, чуттєвої сфери в цілому; ресурсне забезпечення навчально-перцептивної діяльності;

– визначено організаційно-методичні умови реалізації дидактичної системи сенсорного розвитку молодших школярів – готовність учителя до розв'язання завдань сенсорного розвитку дітей, урахування індивідуально-типологічних відмінностей чуттєвих процесів учнів, розроблення координованих стратегій, тактик і оперативних алгоритмів організації суб'єкт-суб'єктної взаємодії в навчанні сприймання, періодичність моніторингу якості навчально-перцептивної діяльності;

– виділено управлінські етапи процесу впровадження дидактичної системи сенсорного розвитку в навчання – мотиваційно-орієнтувальний, виконавсько-перетворювальний із фазами формування розгорнутих і згорнутих перцептивних дій, контрольньо-коректувальний;

– розкрито факторно-критеріальні основи вимірювання якості чуттєвої сфери молодших школярів як комплексної властивості, що визначається рівнями сформованості її складників (окремих видів сприймання, сенсорних умінь різних модальностей);

– виокремлено й охарактеризовано періоди еволюції дослідження проблеми вдосконалення сенсорної сфери молодших школярів: донауковий (найдавніші часи – XVI ст.), класичний (XVII–XIX ст.), реформаторський (перша третина XX ст.), науково-нормативний (друга половина XX – перше і друге десятиріччя XXI ст.).

Удосконалено дефініції «сенсорний розвиток» (процес закономірних змін чуттєвої сфери, що виявляються в кількісних і якісних, структурних і функціональних перетвореннях відчуттів, сприймань і уявлень, відбуваються під

впливом різноманітних чинників, зумовлюють побудову адекватних образів об'єктів дійсності) та «сенсорне вміння» (виконання системи інтеріоризованих ознайомлювально-розпізнавальних перцептивних дій на основі засвоєних еталонів і навичок їх застосування в обстеженні зовнішніх властивостей об'єктів сприймання) стосовно молодшого школяра.

Дістали подальшого розвитку наукові позиції щодо характерологічних ознак сенсорного розвитку молодших школярів як психолого-дидактичного феномену, неперервності сенсорного розвитку дитячої особистості на різних рівнях освіти, моделювання й оцінювання складних педагогічних систем.

Позитивної оцінки заслуговує *практичне значення* дослідження, яке полягає в тому, що:

- упроваджено в освітній процес початкової школи: дидактичну систему сенсорного розвитку, яка пройшла експериментальну апробацію та забезпечила позитивні зрушення у функціонуванні чуттєвих процесів молодших школярів; комплекс навчально-перцептивних завдань для учнів 1–4 класів;

- упроваджено в практику професійної підготовки фахівців за спеціальністю 013 «Початкова освіта» варіативну навчальну дисципліну «Сенсорний розвиток молодшого школяра», розроблено її програму, підготовлено однойменний навчальний посібник, затверджений рішенням вченої ради Бердянського державного педагогічного університету як навчальний посібник для студентів закладів вищої освіти.

Матеріали дослідження можуть бути використані вчителями початкової школи, науковцями та викладачами закладів вищої освіти в контексті навчання психолого-педагогічних дисциплін і методик освітніх галузей, для підвищення кваліфікації вчителів у системі післядипломної освіти.

Основні результати дослідження висвітлено в 74 одноосібних наукових працях, із них: 1 монографія, 1 навчальний посібник, 3 розділи колективних монографій, 22 статті в наукових фахових виданнях України (5 із них – у виданнях, що належать до наукометричних баз даних), 9 статей у зарубіжних наукових фахових виданнях, 4 статті в науково-методичних виданнях, 34

публікації в збірниках матеріалів міжнародних, всеукраїнських і регіональних науково-практичних конференцій (23 з них – матеріали конференцій інших держав).

Структурна побудова і зміст автореферату ідентичні основним положенням і висновкам дисертації. Дослідниці вдалося достатньо повно висвітлити в авторефераті результати констатувального, формувального і контрольного етапів цілісного психолого-педагогічного експерименту, включаючи найбільш інформативні рисунки і таблиці.

Дискусійні положення та зауваження до змісту дисертації. Позитивно оцінюючи дисертаційну роботу Барбашової І. А., вважаємо за необхідне зазначити певні дискусійні міркування та зауваження, які потребують уточнень і пояснень:

1. Потребує доповнення номенклатура завдань дослідження, адже жодним із них не передбачено розроблення діагностичної методики вимірювання якості чуттєвих процесів молодших школярів.

2. У другому пункті наукової новизни отриманих результатів охарактеризовано структуру досліджуваної системи з переліком і поясненням сутності її компонентів. Проте базові функціональні зв'язки між ними зовсім не розкрито. Це сприяло б цілісному відображенню властивостей і динаміки дидактичної системи сенсорного розвитку учнів початкової школи.

3. Сутність провідної категорії дослідження – сенсорного розвитку молодшого школяра – визначено через закономірні зміни чуттєвої сфери дитячої особистості, що відбуваються під впливом різних чинників і зумовлюють побудову адекватних образів об'єктів дійсності. Для унаочнення багатоаспектності феномену сенсорного розвитку доцільно було схематично віддзеркалити його провідні ознаки.

4. Залишилася не визначеною авторська позиція щодо сенситивності молодшого шкільного віку як найсприятливішого для вдосконалення сенсорики учнів школи І ступеня.

5. Проведення педагогічного експерименту локалізовано рамками закладів загальної середньої освіти I–III ступенів м. Бердянська. На наш погляд, дисертація значно виграла б за умов розширення географічної межі дослідницької роботи.

Висловлені зауваження та побажання істотно не знижують цінність результатів проведеного дослідження.

Висновок про відповідність дисертації вимогам «Порядку присудження наукових ступенів». Дисертаційна робота «Дидактична система сенсорного розвитку молодших школярів» виконана вперше, є цілком завершеною, самостійною, оригінальною науковою працею, що має вагомое теоретичне і практичне значення для подальшого вдосконалення початкової освіти.

Рівень, наукова новизна і практичне значення виконаної дисертації, вірогідність висновків, застосовані методи дослідження й обробки емпіричних даних відповідають установленим вимогам, зокрема пунктів 9, 10, 12–14 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567 (із змінами, внесеними Постановою Кабінету Міністрів України № 656 від 19.08.2015), а її автор – Барбашова Ірина Анатоліївна – заслуговує присудження наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.09 – теорія навчання.

Офіційний опонент:

доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри педагогіки та
освітнього менеджменту
Уманського державного педагогічного
університету імені Павла Тичини

I. I. Осадченко

**Підпис офіційного опонента I. I. Осадченко
засвідчую:**

доктор педагогічних наук, професор,
ректор Уманського державного педагогічного
університету імені Павла Тичини

O. I. Безлюдний